

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése¹

I. rész

És oda is írtam büszke nagy betűkkel, hogy: Takács Zsuzsi

Wirth Imre: – 2019. május 9-én vettem fel az első beszélgetést Takács Zsuzsa lakásán, amit azóta még 17 hangfelvétel követett, többnyire 1-2 óra hosszúságúak, a délutánok évszakokkal változó fényviszonyai és a pandémia meg-megakasztó ritmusára, amit az 56-os villamos megbízhatóan ismétlődő csörömpölése tagolt lélegzetvételnyi szünetekre. Szükségem volt a lélegzetvételre és a szünetre is, hiszen nem csak én kérdeztem, hanem idővel megéreztem a felém irányuló figyelmet is, amire oly gyakran méltatlannak éreztem magam.

Három év labirintusa ez a 17 hangfelvétel, amit a PIM Médiatára² őriz – ebből az alkonyi boilyongásból hozunk most felszínre egy-egy szerkesztett részletet.

Takács Zsuzsa: – Egy-egy beszélgetésünk során gyakran érzem úgy, hogy meg kell magyaráznom, miért írok. Tisztáznom kell azt is, hogy a szövegeimben ki beszél. Tudom, hogy vannak költők, akik több személyben léteznek, különböző figurákat szólaltatnak meg, akik mind az ő szerzői énei. A legismertebb közöttük a portugál Fernando Pessoa, akinek az egyik, sajnos a számomra nem is a legizgalmasabb, teljes kötetnyi „bukolikus” énjét én fordítottam magyarra. A leginkább rávalló, modern ópiumszívó önanonos verse azonban szintén nekem jutott. Szerencsémre én nem vagyok narkomán, bár a több személyben való létezés mámore nem idegen tőlem. Kezdem tehát rögtön a Pilinszky-bevezetővel, amelyet a *Költők egymás közt* című antológiában (1969) szereplő verseim elé írt, látnoki és elismerő bevezető volt, de mégsem örültem neki. „Két dolgot emelnék ki – írja Pilinszky –, hangjának tisztaságát és egyfajta tétováságát, mely azonban sose hagyja eltéríteni magát”. Úgy hittem, hogy nem tétován, hanem épp élesen fogalmazok, gondoltam. Szerettem volna, ha verseimben ráismer a hatásra, amit ő gyakorolt rám, de ilyenről szó sem esett. De hadd tegyem hozzá azonnal a szívemnek és hiúságomnak annyira jóleső sakkjátszma-hasonlatot is: *Minden igaz költészet kívülről megragadhatatlan, egyszéri sakkjátszma, mit csak utóbb értékelhetünk. Ami bizonyosat a nyitás után mondhatunk, hogy a játszma valódi... egy valódi költészet széles és gazdag kombinációit rejti magában.* Nem sokkal azután, hogy megkaptam a bevezető szövegét, Weöres Sándor üzent, hogy verseim ismeretében szívesen bemutat az olvasóknak, ahogyan Oravecz Imrét és Beney Zsuzsát is bemutatta. Elbizonytalanodtam egy pillanatra, hiszen Weöres a legnagyobbak egyike, ráadásul híres átváltozóművész, de azonnal el is hessegettem a gondolatot. Most megilletődve látom, hogy Pilinszky mennyire világosan látott engem.

– A „bukolikus” én tisztaságában és tétováságában – ha már ez a csoda megtörtént, hogy Pilinszky mutatta be annak idején – nekem ott van a gyermek szeme, a gyerekkor ós fás rengetege, amiről Pilinszky is annyit írt.

¹ Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

² A Médiatár munkatársai a múlt század hatvanas-hetvenes éveit készítik életútinterjúkat a mindenkor magyar irodalom alkotóival, ezek az interjúk – ha csak az interjú alanya másképp nem rendelkezett – meghallgathatók, kutathatók a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

– Ahhoz hallani kell a gyerekkor fáinak a zúgását. Tizenkét évvel ezelőtt járt nálam egy újságíró és egy forgatócsoport. Két napon át tartó születésnap-i tévéfelvételt terveztek. A második napot a Normafánál töltöttük. Az újságírónőnek szemmel láthatólag fogalma sem volt róla, hogy mit kérdezzen. *Meséljen a gyerekkoráról*, javasolta. Kinek nincs gyerekkora és kinek nincsenek első emlékei? – bosszankodtam, de azért belekezdtem. Elmondtam, hogy sokat álmodom, és le is írom szövevényes álmaimat. Hogy első gyerekkori emlékeimet is egy álom őrizte meg. Hozzá tartozik a történethez, hogy '44-ben a Lakatos-kormány idején apámat kinevezték Szolnok polgármesterének. Birtokomban is van a *Nemzeti Jövőnk* című szolnoki lapban 1944. szeptember 15-én (azaz a nyilas hatalomátvételt pontosan egy hónappal megelőző) lapszámban megjelent, a kor hivatalos, irredenta és félnyilas hangvételétől annyira elütő hangú, az emberi méltóságról szóló bemutatkozása. Megindít, ahányszor újraolvasom. A nyilasok hatalomra kerüléséig éltünk apám szülőföldjén, a Felvidéken, a Kassa környéki Jászón. Apám legidősebb nővérénél laktunk, apám csak a hétféteken járt hozzánk haza. Anyám szoros testközlemben töltöttem tehát az időt, az ő szemével láttam a világot. Szegénykémnek biztosan nem volt könnyű apám nélkül, falusi környezetben, Budapesttől távol élnie. Apám másik nővére, aki imádta a szenzációt, elhíresztelte a faluban, hogy anyám lelenc volt – József Attila megfogalmazásával élve –, *pedig csak árva* volt. Anyám napokig sírt a pletyka miatt. Egyik első emlékemben vele sétálok egy hosszú, alkonyati fasorban, talán éppen a tóparton. Késő délután van, éppen megy le a Nap, a fák, a jegenyék hosszú árnyékot vetnek. Egyszóval, mesélem, *sétálunk egy alkonyati fasorban, és arra gondolok, hogy lesz idő, amikor anyám már nem lesz. Hullik a könnyem*. Ne ilyen szomorú történetekkel kezdjük! – szakított félbe a riporternő. Elállt a szavam, úgy gondolta-e, hogy háborús gyerekkoromból ennél vidámabb történetet fogok mesélni?

– *Utólagos visszavetítés ez, hogy „hullik a könnyem, hogy ő nem lesz”? Megfogalmazódhat ez egy gyerek részéről ilyen korán, mint sejtés, sejtetem?*

– Tele voltam halálsejtelmekkel, ahogyan korán elárvult anyám is. A születésem utáni évben tört ki a háború, minket Magyarországon egyelőre csak az előszele ért, de átrendezte máris családi viszonyainkat. Engem az anyám árvaságában való osztozás szándéka vezérelt, és rendkívüli szépsége lenyűgözött. Apám szemével láttam őt, szinte szerelmes voltam belé. Ahogyan apám, szerettem volna én is kárpótolni, kijavítani, megváltoztatni visszamenőleg mindazt, ami vele történt.

– *A veszteség- és büntudat, az áldozathozatal a katolikus hagyománynak is szerves része...*

– Igen, biztosan befolyásolt a családi tradíció, gondolkodásmód. De mélyen belém rögződtek legkorábbi irodalmi élményeim, az esti meseként felolvasott *Jancsi és Juliska* vagy Gyulai Pál *Éji látogatás* című szentimentális verse, amit anyám emlékezetből tudott. Belém ivódott, nem véletlenül, a cserbenhagyottság, a megjelöltség és a halálközelség tudata. *„Három árva sír magában, / elhagyott, sötét szobában / Zivataros sötét éj van / édesanyjuk kinn a sírban”* – így kezdődik a Gyulai-szöveg. Anyám szépcsengetésű, szomorú hangja, amit nyilván a születésem előttről, magzatkoromtól ismertem már, örökre velem maradt. Rettetésemre a feloldást egy tízéveskori álomnak köszönhetem. Anyámnak rettenetes migrénjei voltak. Iskoláskoromban gyakran ültem a félhomályos szobában mellette, cseplőttem a borogatást a homlokán. Tízéves korom táján tehát azt álmodtam, hogy meghalt és eltemették. Kilopódtam a temetőbe. Körmeimmel előástam a földből, beletekerem kisgyerekkori takarómba – emlékszem a bordó, barna és fehér kockákra –, addig ütöttem, dörzsöltem, míg felengedett testének merevsége. Az álom szembenézés és leszámolás lehetett, első leválási kísérletem tőle.

– *De ez már a háború után volt.*

– Igen, persze. A háború bizonyos mozzanataira viszont 5-6 éves koromtól emlékszem. Például, hogy apám egy teherautóval jött értünk, hogy Jászóról hazaköltöztessen Budapestre. Az országút szélén hosszú, szakadozott sorokban menekültek az emberek.

Apám útközben valahol megállította a teherautót, szólt a sofőrnek, hogy vegye fel az időseket és a gyerekeket egy-egy kísérővel. Az autót nem lehetett újraindítani, kiderült, hogy mindenki felkapaszkodott. Apám leszállt, neki kellett döntenie, hogy ki menjen és ki maradjon. Ha beleképzelem magamat a helyzetébe, beleborzongok. Pest határánál utasaink leszálltak, mi pedig tovább mentünk, de megálltunk újra, amikor feltűntek Budapest sötét, magas, komor, fenyegető házai. *Csak Pestre ne!* – zokogtam kétségbeesetten. Apámék elbizonytalanodtak, hogy a *gyerek előérzete talán nem csal*, és jobb volna vidéken maradnunk valahol, de rövid tanácskozás után elindultunk mégis. Nem is a haláltól tartottam, azzal már rég kibékültem, hiszen úgy hittem, hogy mindnyájan a mennyországba kerülünk. (Csak zárójelben: nem gondolkodott másként az öcsém sem, aki a háború után, 1946-ban született, akinél angyalibb lényt nem ismertem.³ Mint utóbb kiderült, hármunk közül ő volt a leginkább veszélyeztetett is.)

– *Angyali és veszélyeztetett? Mit ért ezen?*

– Veszélyeztetettségéről hadd beszéljek majd későbbben. Ötéves korában írott első egyben utolsó versét viszont idézem, hiszen az az életről és halálról szól. (Pontosan emlékszem a dülöngélő csupa nagybetűjére: „*Öröm a szeretet / öröm az élet / öröm a halál. / Ha élsz a földön szeretnek, / ha meghalsz, az égben szeretnek, / ha meghaldokolsz (sic) / a halál az élet és a gyöngyvirág szeret. Halál is szép, élet is szép. Az életnek ugyanolyan joga van az embert megteremteni, mint a halálnak elpusztítani.*” A gyöngyvirág természetesen anyám kedvenc virága volt. A jogra való hivatkozás pedig apám foglalkozására.

A legrejtőzködőbb a testvéreim között én voltam, hosszan emésztettem magamat mások balsorsán. A háború után az éhező és fagyoskodó Budapestről anyám tanyára vitt minket háztartási alkalmazottunk, pesztonkánk, Deák Marika szüleihez. Apám vizsgálati fogságban volt Szolnokon, és a Népbíróság döntésére várt. Három-négy hónapig lehettünk Jakabszálláson. Anyám nem merte megmondani nekem, hogy hajnalban elutazik, és minket otthagya. A nővérem tudta, és bízott az ígéletben, én viszont biztos voltam benne, hogy örökre otthagytott. Akkor jöttem rá, hogy a *Jancsi és Juliskát* nem véletlenül akartam hallgatni esténként, hogy készültem jó előre. Amikor a hosszú vizsgálati fogság után megérkezett apám felmentésének híre, anyám eljött értünk, és hazavitt mind a hármunkat. Hamarosan megjelent apám is, több hónapos bozontos szakállal a börtönőr, Bálint bácsi baráti kíséretében. *Csak látni akarta a kis család örömét*, magyarázta, majd illendőképp elbúcsúzott. Nehezen tudtam megbocsátani anyámnak száműzetésemet, sokáig gyanakodtam, hogy ő a mostohám, hiszen otthagytott minket, ahogyan a Grimm-mese gyerekhőseit a szülők. Keresztkérdéseket tettem fel neki, mindenre megfelelt, *de hiszen be is tanulhatta*, gyötörtem magamat. Világosan emlékszem arra a pillanatra, amikor rájöttem, hogy mégis édesanyám ő. Egy nagycsaládi összejövetelen számtalan unokatestvéremmel, amikor éppen a *hol az olló, komámasszony?*-t játszottuk, fától fáig rohanguztunk a kamaraerdei ház óriási kertjében. Hirtelen meghallottam a magzatkoromtól ismerős, édes hangot. *Vacsora! gyerekek!*, kiáltott. A visszatalálás, a ráismerés pillanata volt ez, odarohantam anyámhoz és hevesen átöleltem.

A tanyai osztatlan iskola után az Angolkisasszonyokhoz írtak be, és fél év múlva bentlakók lettünk a Sacré Courben. A nővérem remekül érezte magát a közösségben, én viszont kétségbeestem. Osztályfőnököm rideg, bergmani figura volt. Szerette megalázni növendékeit, köztük engem is. Minden gyerek szüleinek hetente, havonta (?) be kellett vinniük egy tisztasági csomagot az intézetbe. Tudtam, hogy a csomag összeállítása milyen nehézségeket jelent, de biztos voltam benne, hogy anyámék időben elkészítik. Egy hétvégi találkozón átvettem a csomagot, vittem is büszkén, hogy leadjam, de az osztályfőnököm szólt egy gazdag kislánynak, akinek a családja a szegény gyerekek helyett rendszeresen vitt be szappant, vécépapírt, fogkrémet, és ki tudja, mit még, hogy adja le ő az én nevemben az *én*

³ Dr. Takács József (1946–2012), művészettörténész, italianista

csomagomat. Végtelenül megalázottnak éreztem magamat. Emlékszem arra is, hogy ugyan- ez az apáca mennyire erőltette, hogy valamilyen szövegben leírjam azt, hogy *hólepel*.

– *Milyen szó? Hólepel?*

– Igen. Hólepel fedi a várost...nem tudom, a tetőit vagy az utcáit. Én viszont megma- kacoltam magam, mindössze annyit írtam, hogy „hó”. Ő ezen felháborodott. Vitakoztam a hittanórákon is. A beszéd és értelemgyakorlat és a hittan érdekelt egyébként a legin- kább. Elég jól tanultam, vagy az iskola volt toleráns, nem tudom. Van egy '46–47 elején készült fotó, amelyen már az öcsém is látható. A kép sokat utazott, Pestről a Borsod me- gyei Tállyáig, apám és az időközben áttelepült legidősebb nővéréig és vissza Budapestre. Hátoldalán anyám magyarázó sorai olvashatók, a szövegben a rajtam látható kitüntetés- ről is szó esik. Hittan- vagy osztálykereszt van rajtam, nyilván nemrég kaptam, és módfe- lett büszke voltam rá. Ha mostanában a kezembe kerül a kép, megrendülök. Olyan, mint- ha sárga csillagot viselnék a keresztény családtagjaim között. Rebellis voltam valószínűleg, és fölháborodtam minden igazságtalanságon. *Mi jobb, meghalni, vagy élni akárhogy?*, kérde- zi gyerekhősöm évtizedek múlva egy kidobott kismacska során tűnődve az 1987-ben megjelent *Rejtjeles tábori lap* kötetben. A válasz egyértelmű volt. A szabadság és megalku- vás kérdése foglalkoztatott kimondva, kimondatlanul iskolás koromtól. Az említett gye- rekvers és néhány versekdemény a kamaszkoromtól följegyzett szövegek között szere- pelt egyébként egy pepita-füzetben.

– *Ennek a kötetnek 2021-ben jelent meg az újrakiadása, folytatása Spirálfüzet címmel. Jó nagy időszakadék van a két kiadás között, de a hajdani és új kiskamasz-kamasz verseket olvasva ez szin- te eltűnik.*

– Mármost a két egymást követő generáció más-más történeti háttére? Alig észrevehe- tően módosul talán. Amikor a *Rejtjeles tábori lap* megjelent, a lányaim, Anna és Zsuzsi ka- maszok voltak. Nem volt olyan könnyű megtartani a rokonszenvüket. Önmagam erősíté- sére azt találtam ki, hogy egy mulatságos kamasznaplónak beillő kötetben egybeillesztem az egymást váltó két generáció tapasztalatait. Hogy érezzem és éreztessem, hogy a kama-

szok bármilyen korban éltek és élnek, lázadók és szenvedélyesek. A könyv írása idején egyszer nálunk járt éppen Anna egy barátnője, a nevére is emlékszem, Végh Adrinak hívták. Merészen úgy gondoltam, hogy felolvasok néhány verset. Mit mondjak? Produkciómát néma csönd fogadta, talán csak a vendég nagylány kuncogott. Ő volt valószínűleg az én első értő olvasóm-hallgatóm. Később kiderült, hogy a gyerekeim is szeretik a kötetet, csak furcsa volt nekik, hogy bejön az anyukájuk, és felolvas a saját kamaszkoráról szóló verset, melyek az ő történeteikkel keverednek. A történeteket összekötő szál az, hogy a mindenkori verselbeszélő költőnek készül. Az idő múlik, de a lényeg mit sem változik.

– *Mit ért ezen?*

– A szülők és gyerekek közötti ellentétekre gondolok, a rivalizálásokra a testvérek között. A politikai rendszerek szoros vagy laza kontrolljára. Arra, hogy a magán- és nemzeti történelem mintázata módosul, de valójában a textúra marad. A kötetben nincs szó az én gyerekkorom háborús vagy háború utáni traumáiról, a forradalom kitöréséről és az azt követő megtorlásról, sem '68-ról. A verselbeszélő tudatában van annak, hogy meleg, szerető családi környezetben nő fel. Énem felidézi boldog gyerekkorát, de hallgat tragikus történeteiről. Tudja, hogy süvitenek feje felett a katyusák, édesapja valami targoncát tol, anyukája a nővére és az ő kezét fogja meg valami batyut, és a sarkon, a szervita rendház előtt egy páter áll, és befelé tereli menekülő családját.

– *Konkrét emlékei vannak erről?*

– Nagyon is. A páterek befogadnak, megkapjuk az első emeleti enyhén romos lakást, és aztán az óvóhelyen egy sarkot. Budapest éhezik és fázik. Ezt persze másik felnőtt énem fogalmazza így, de arra a kisgyerek is emlékszik, hogy a keze megfagyott, döglött lovak hevernek az utcán, abból vágják ki a felnőttek a húsdarabokat. Megjegyzi azt is, hogy a köménymaglevesenél nincs táplálóból reggeli, ebéd és vacsora. Hogy anyja testközelében él. Hogy amikor egy orosz katona elviszi a babáját, apja utána szegődik és visszaköveteli. A fiatal orosz, mint kiderül, merő szívjóságból viszi el a babát, hogy egy kisfiúnak adja, akitől meg előzőleg elvette játék villamosát, hogy azzal meg engem ajándékozzon meg.

– *Azért ezek a korai emlékek eszelős mélyen ott rejtőzhetnek a reményhez és reménytelenséghez fűződő viszonyban.*

– Igen. Bizonyos helyzetekben csodák sora esett meg velünk. Nem említtem mindazt, ami fiatal hősömet zavarba hozná. Nem említtem Cyrill pátert,⁴ a Pilinszkynél is szereplő olasz papot, aki a tangóharmonika-szóra táncoló katona karjai közül menti ki anyámat. Feltartott kézzel tánclepésben közelítve odaszól anyámnak „nagyságos asszony, tűnjön el azonnal!” A katonát itatja, húz a pálinkásüvegből maga is, a katona nem veszi észre a helycserét, és így anyám megmenekül. De tragikus tudatom őrzi azokat az emlékeket, amikor nem volt jele az isteni kegyelemnek, a vakszerencsének, nevezzük akárhogyan. Egy gyönyörű szőke lányt, a tizenhat éves Mártit elkapják az oroszok, és csak hajnaltájt kapja vissza a családja. Az említett kamasznapló-verseskötetnek nem tárgya azonban a háború, az ostrom, a háború vége. Megtévesztően ígéretesnek látszik a jövő. Következnek a koalíciós évek. Megszületik az öcsém. Hamarosan állami iskolába járok, a Deák térre, de akkor sem alakul ki baráti köröm. Részben, mert nem jöhetnek föl, csak úgy, barátok hozzánk, mi sem mehettünk másokhoz. A háború alatt a lakásunk kigyulladt, és az égésnyomok ott éktelenkednek még mindenütt a parkettán és a spalettákon, a szüleink egy évben egy születésnapra zsúrt engedélyeznek. Egyszer azt hazudom, hogy születésnapra hívtak.

⁴ „A Baitz lányok közül Erzsébet volt a legidősebb (a családban Tete volt a neve). Erzsébet (...) – aki a háború alatt Veronikával együtt önkéntes ápolónőként dolgozik – kapcsolatba kerül Páter Marchi Cirill olasz származású szervita rendi pappal. Marchi 1903-ban került Magyarországra, s olasz állampolgárságát az ötvenes években bekövetkezett haláláig megőrizte. A kedélyes, testes olasz pap valóságosan beépült a család életébe. Ő korrepetálja majd latinból a kis gimnazista Pilinszkyt.” in: Tüskés Tibor: Pilinszky János – alkotásai és vallomásai tükrében, Szépirodalmi, 1986

Ünnepelőbe kell öltöznöm, és valamilyen ajándékot kerítenünk. Elmegyek G. Zsuzsiékhoz, ahol persze nincs vendégség. Helyette leülünk a szobájába, és folytatjuk az iskolában megkezdett izgalmas beszélgetést a fiúkról. A háztartási alkalmazott vasal a szomszéd szobában. Az ajtó nyitva, minden szót hall. Zsuzsi egyszer csak azt mondja, *képzeljétek, ő olyan buta, hogy azt hiszi, van Isten. Én is olyan buta vagyok*, mondom gőgösen vagy halálrészántan. Döbrent csönd fogadja a bejelentésemet. Tudom, hogy nem lett volna szabad színt vallanom, apámat sodrom veszélybe vele. Megrémülök, és hamarosan eljövök. Az ügynek nem lesz folytatása, de otthon kiderül, hogy hazudtam. Mindez kimarad a kötetekből. Magányos vagyok, mint a kamaszok általában. Az öcsém túl kicsi hozzám, a nővéremet pedig a zene, az irodalom és a „filozófia” kérdései hidegen hagyják. Olvasni azonban bármit olvashatok. 14 éves koromban a tüdőgyulladásomat tbc-nek diagnosztizálják és szanatóriumba küldenek. A szanatóriumból való visszatérésem után a gimnáziumban szenvedélyes barátság alakult ki egy osztálytársnőm, M. E. és én között. Életem egyik legmeghatározóbb, legboldogabb időszak az az idő. Barátnőm megértette szélsőséges, romantikus szabadságvágyamat, és ünnepelt érte. Felnőttebb volt nálam, olvasottabb, zenéileg képzett. Édesanyja könyvtáros volt, ahogyan jogász apám is, egymaga tartotta el a két lányát, férjét szabotázs vádjával letartóztatták, évek vagy hónapok óta ült már a MAORT-per⁵ egyik vádlottjaként. A nyelcórás munka után a félig rohadt krumplik közül kiválogatta az ehetőt, ez volt a másodállása. Hogy eltartsa a két gyermekét, és hogy M. E. zongora- és németórára járhasson. Barátnőm kiválóan zongorázott, mivel az utolsó padban ült, kitette a kottáit az asztallapra, és azokat tanulmányozta. Ha fölszólították, nem jött zavarba, mindenre tudott válaszolni. Tanítás után gyakran hazakísért, zenéről, irodalomról, a művészek szabálytalan életéről beszélgettünk. Elmondta azt is, hogy a nővére teherbe esett „egy fiútól a játszótéren”, a kislányt vidékre adták a rokonokhoz. *Egyedül mi voltunk szabadok akkoriban Budapesten*, írtam az *Esély, omló partok* című versemben később.⁶ Csakhogy a versben egy férfiről és egy nőről van szó, nem két fiatal lányról, akik a forradalom leverése után elszakadnak egymástól. A történet a versben, ahogy a valóságban is 27 év múlva egy percre még folytatódott, aztán örökre lezárult. Disszidálása után a Százéves étteremben találkoztunk újra. Elmondta, hogy textilmérnök lett Kanadában, férjhez ment egy francia férfihoz, született egy kislány, és elfelejtette a hajdani zenéket.

De vissza az utolsó gimnáziumi évre! '56 tavaszán a nemzetközi Liszt-versenyre jegy nélkül rendszeresen beszöktünk M. E.-vel, a jegyszedő pedig segített szabad helyet találni. Akkoriban, szintén ötvenhat elején, egy alkalommal elkísértem őt a nagybudapesti versmondóversenyre. A második helyezett lett a mindenki számára kötelező *A walesi bárdokkal*. Gondolja csak el, '56 májusában! M. E. egyéni választása egyébként a *Vörös Rébék*re esett. Hatalmas tapsot kapott. Az eredményhirdetés után elbúcsúztam tőle, és gyalog, feldúltan mentem haza, illetve egy kétségbeesett imára még betértem a Szervita-templomba. A történetet megírtam a *Játék a tűzzel* című novellámban.⁷ (Ahogyan kora kamaszkori, mondjuk így: „öngyilkossági” kísérletemet is, amikor elvesztem az öcsémet,

⁵ A Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság 1935-ben kapott koncessziót a dél-zalai kőolaj kitermelésére. A második világháború vége felé a németek rablógazdálkodást kezdtek a területen, ez 1945 után a magyar kommunista gazdasági vezetők irányításával folytatódott. Amikor a mérnökök által korábban megjósolt drasztikus termelésnövekedés 1948-ban bekövetkezett, szabotázssal vádolták meg őket. Ennek ürügyén a kommunista hatalom egy nagy kirakatperben súlyos börtönbüntetésre ítélte a magyar és amerikai vádlottakat, sőt, halálos ítélet is született. Egyidejűleg 1949-ben a vállalatot államosították.

⁶ „Mindenesetre mi ketten voltunk egyedül szabadok / akkor Budapesten”. In: *Eltékozolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986.

⁷ In: *A megtévesztő külsejű vendég*, Magvető, 2007.

és megindulok a Dunába vezető lépcsősoron lefelé.⁸) De hogy miért a „kétségbeesett ima”? A szavalóversenyen volt velünk egy másik lány is a B osztályból, aki egy másik gimnáziumból való gyönyörű lányt kísért. „Selyemruhájának szoknyarésze cikk-cakkos szegélyben végződött, és beszéd közben hátra söpörte arcába hulló sötét fűrtjeit. Ilyenkor ruhájának szintén cakkos ujjá fölcúszott a könyökéig, majd az anyag súlyának engedelmeskedve visszahullott márvány simaságú karjára és kézfejére”, írtam róla az elbeszélésben. A szavalata korrekt volt, de semmi több. A mozdulatai, a mosolya azonban felkavartak. Halálra rémültem, hogy leszbikus vagyok, mint Szapphó. A lány szépsége lenyűgözött, mint Dorian Gray szépsége a portréfestő Basilt. „Mintha valami azt súgta volna, hogy az életem iszonyú felfordulás előtt áll” – ahogyan Oscar Wilde hőse mondja. Beléptem tehát a templomba; nem volt semmiféle szertartás, néhányan imádkoztak. Letérdeltem bal oldalon az utolsó sorban, ahol a vasárnapi misén ülni szoktunk, és kétségbeesetten kértem Istent, hadd legyek olyan, mint a többiek. Kirekesztettnek éreztem magamat, de nem ajánlottam föl, hogy cserében lemondok írói terveimről és a szépség iránti rajongásomról. Az előttem lévő padsorban egy férfi hangtalanul sírt, láttam, hogy rázkódik a válla. Én nem sírtam, volt bennem valami a halálraftéltek végső közönyéből. De miért is szaladtam ennyire előre? Talán mert nem hiszek az idő hatalmában, és minden, ami történik, egyszerre történik velem. A beszélgetésünkre készülve kezembe került egy kilencéves kori MÁV-igazolványom. Egy elégedett, napbarnított, kerekkepű kislány képét láthatjuk az igazolványba ragasztva. Örökre megjegyzem, hogy a blúzom anyagát zefírnek hívják. Csinos, kockás blúz, vállamon apám bátorító keze. Oldalt, az aláírás helyén büszke, gömbölyű betűkkel beírva, hogy Takács Zsuzsi. Ő lett volna a tanyán hagyott kislány, aki egy nagyfiúval vitába keveredett, mert szerinte a lány nem gyerek és az asszony nem ember? Ő szökött el a zárdából, hogy hazamenjen, de már az első mellékut-

⁸ Az idegen, in: *A megtévesztő külsejű vendég*, Magvető, 2007.

cában elveszett? Ő az, akit egy ideig még Svájcba akartak küldeni egy vöröskeresztes akció keretében? Ő az, aki mihelyt már félbentlakó a zárdában, és délutánoként hazajár egyik osztálytársnőjével Mészáros Klárral, bemennek egy virágboltba és halotti koszorút rendelnek? *Jól van, kislányok*, mondja az eladó, *meglesz, de diktáljátok le, hogy mit írjak a koszorú szalagjára?* Zavarba jövünk és sürgősen elköszönünk. Miért kell ezt ma is tudnom? Semmi gyakorlati célom veled, de a világom omlana össze, ha nem tudnám, a *Rejtjeles tábori lapban* azonban csak mulatságos, ironikus, önironikus és szívderítő történetek vannak. A szereplők biztosak abban, hogy a szüleik sosem mondanának le róluk. És ez a derűs változat (is) színigaz.

– „Az az én bajom, a különbözőség” – idézi fel a gyerekkori zavart, a különbözőség rettenetét, ami – és a többi motívum, amiről beszélt – a novelláiban, verseiben oly gyakran indázik, íródik egymásra átlomszerűen, épp csak felismerhetően az életrajz felől nézve. Mint ahogy a *Rejtjeles tábori lap* verseiben is a derű mögött ott bolyong valamilyen más tudás. Miközben a könyv sorsa sem volt felhőtlenül derűs.

– Amikor a kéziratot benyújtottam, egy évig nem érkezett válasz. Az egyetemi vizsgaidőszakban '87 januárjában Szigligeten megmutattam a kéziratot Orbán Ottónak. *Életed főműve*, mondta. Mondom, ahhoz képest, hogy a Móra Kiadó a füle botját nem mozdította. Budapestre visszatérve Ottó bevitte a kéziratot a kiadóba Csukás Istvánhoz. A könyv '87 karácsonyán már a boltokba került.

– Ráadásul pillanatok alatt eltűnt....

– Igen, de valójában balszerencse sújtotta. Esetem talán tanulságos lehet kezdő íróknak is, hogy ne adják fel elképzeléseiket. Mikor karácsonyra megjelent, már be is tették a nem igen kelendő könyvek közé, a „zsákbamacskába”. A kézirat-előkészítő, a nyomda, a korrektor, a szerkesztés katasztrófális volt, az egyes illusztrációk mellől lemaradtak a versek, nincsenek számozva az oldalak, egyszóval kész csőd. Úgyhogy a könyvtárak megkapták a kötelezpéldányt, néhány vásárló vett talán néhány példányt, de nekem csak a tiszteletpéldányok jutottak. Egy fia recenzió sem jelent meg róla. De a zsákba kötött kismacskáknak száz életük van. Ez történt az újra és újra megjelenő, egyre bővülő kötetekkel, s végül a *Rejtjeles tábori lapot* is magába foglaló *Spirálfüzet*tel is, ami így életművem önálló életet élő, legkalandosabb történetű könyve lett. Annak idején, '87-ben a nővérem felháborodott, hogy a saját keresztnevének szerepel a kötetben, mégpedig az általa utált becézett formában. Szó, ami szó, ebben igaza volt, de én szerzői vakságomban már nem azonosítottam a modellt és az ő személyét. Így lett a nagyobbik lány neve a későbbi kötetben Kati. Megbántódott édesanyám is. Kihagytam a végső változathoz a *Rossz este* című verset emiatt.

– Ez nagyon furcsa, hiszen tele van játékosággal a kötet, és szeretetteljes íróniával.

– Igen – önmagam iránt is.

– Önmaga iránt is, és senkire semmiféle bántó árny nem vetül.

– Így gondolom én is. De ugyanakkor tudom, hogy családtagként kockázatos mégoly szeretetteljes „családtörténetet” is írni. De folytatom a hányattatásokat. A kiadóm nem szerette volna, hogy eredeti címén szerepeljen a *Rejtjeles... a Spirálfüzet*ben. A *tábori lap* – mondták, téves asszociációkat kelthet. Végül a jóval korábbi megjelenés és filológiai hűség miatt megegyeztünk, cikluscímként marad az eredeti cím, és a mintegy tucatnyi új verssel kibővült kötet címe a mindenkinek tetsző *Spirálfüzet* lesz. Ez viszont már – hála Schmal Alexandrának és a Magvető Kiadónak – Turi Lilla csodálatos illusztrációival bővülve – nagyszerű fogadtatásban részesült.

– Azért is időzünk tovább ennél a kötetnél, mert a *kamasz és a felnőtt nézőpontjának törésvonalai*, ahogy az előbb is utaltam rá, vissza-vissza vezetnek Zsuzsa verseinek forrásvidékére, szemléletének a kialakulásához. Nem véletlen – az eltűnő könyv bizarr sorsán túl –, hogy vissza is nyúl ehhez a poétikához, hogy tovább írja a *kamaszlány* verseit a *Spirálfüzet*ben.

– Ennek lelki oka is van. Tavalyelőtt meghalt a nagylányom, Anna. Ahogyan a *Rejtjeles*

tábori lap megírása annak idején segített abban, hogy kihátráljak a szülő-gyerek közötti szokásos konfliktusokból, a tucatnyi új verssel bővített *Spirálfüzet* lehetővé tette, hogy – egy dedikáció erejéig legalább – leírjam az ő nevét. Így történt, hogy az addigi két generáció mellett színre lép a harmadik nemzedék, az unokáimmal egyidős mai kamaszok. A *Spirálfüzet* utolsó versében Anna unokahúga és a két unokaöccse nevében beszélek. Nagylányom valóban meghívta őket Londonba, és a szokásos bőkezűségével költötte rájuk a pénzét, az egész Sydney-ben felvett tiszteletdíját. Ilyen formán még a halál-motívum is belefért a kamaszkor történeteibe.⁹

– A *Spirálfüzet* idén elnyerte az *Év Ifjúsági Könyve díjat*. Gondolom, ezzel immár megnyugvást jelentő pont került egy hosszú történet végére.

– Igen, de kalandor természetű, azért máig megesnek vele furcsa dolgok. Egy erdélyi diáklap kért tőlem interjút, s mire elkészültem vele, és elküldtem neki, semmi visszajelzés nem érkezett. A diáklap szerkesztőjének nyoma veszett. Ebből az interjú formában hányódó palackpostából idézek egy partra vetett rövid bekezdést. „*Kamasz hősnőm mélyen érző, sokat olvasó, kritikusan gondolkodó és mindenféle zsarnokság ellen lázadó lány. Nagyobb dicséretet nem mondhatott volna, minthogy egykori önmagára ismer néhány versben. Mi más lehetne az író célja, mint hogy társakra találjon olvasói között? Milyennek látom a mai fiatalokat? Nagy szerencsémre közvetlen közelemben, mindössze néhány utcányira tőlem él három egyetemista unokám. Hasonlítanak fiatal felnőtt énemre, de inkább merőben mások. Teli vannak életvággyal, egyenesek, bátrak és szeretnének javítani a világon, amelyre bizony ráfér a javítás. Hogy mit rontunk el a fiatalokkal való kapcsolatunkban? Sok mindent, amit az előző generációk is elrontottak velünk, s ezzel lehetővé tesszük, hogy új életet kezdjenek – de immár nélkülnk.*”

---

⁹ A fenti beszélgetésünk után volt egy boldog álmom. 32 éves vagyok újra. T. A.-val, valamikori szerelmemmel ülök egy mediterrán taraszon. Másnap indul haza a gépem. Hirtelen változik a szín: hatalmas teremben sétálok föl-alá, fagylatot kanalazok egy jeges üvegkehelyből. Szétnézek és rájövök, hogy mindenkit ismerek a teraszon – és mindenki halott már. Aztán elnevetem magamat, hogy is felejthettem el, hogy a halál nem is létezik. Ha megszületünk egyszer, örök életre születünk. Hirtelen meglátom Annát, mosolyog. *Na de Mama!*, néz kettőnkre engedékenyen.